

RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI VA UNING MEHNAT BOZORIGA TA'SIRI

Rustamova Durdona

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, To'rtko'l fakulteti assistenti

rustomavadurdona@gmail.com

Dolzarblik. Raqamli texnologiyalar bugungi kunda iqtisodiy o'sishning yangi manbaiga aylanib, ishlab chiqarish, savdo, moliya va davlat boshqaruvi tizimlarini tubdan o'zgartirmoqda. Jahon bankining "Raqamli dividendlar" hisobotida ta'kidlanganidek, raqamli texnologiyalar mehnat unumdorligini oshirish, yangi bozorlarga chiqish va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish orqali katta iqtisodiy samara beradi, biroq bu samara o'z-o'zidan emas, balki malakali kadrlar va mos institutsional muhit mavjud bo'lgandagina to'liq namoyon bo'ladi. Shu sababli raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mehnat bozoriga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan yangi kasblar va masofaviy ish o'rinlari paydo bo'lsa, boshqa tomondan an'anaviy, ayniqsa takrorlanuvchi operatsiyalarga asoslangan ish o'rinlari avtomatlashtirish natijasida qisqarib boradi.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi va "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur yo'nalishdagi islohotlar natijasida IT Park rezidentlari soni 2023-yilning 9 oyidagi 1 470 tadan 2025-yil oktabriga kelib 3 200 taga yetdi, rezidentlarning eksport hajmi esa 2023-yilning 9 oyida 238,7 mln dollarni tashkil etib, oldingi yilning shu davriga nisbatan qariyb 3 baravar oshdi. 2025-yilda IT xizmatlar eksporti ilk bor 1 mlrd dollardan oshishi kutilmoqda. Shu bilan birga, mehnat bozorida ham sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda: 2025-yilning III choragida ishsizlik darajasi 4,9 foizgacha pasaygan bo'lsa-da, 4,8 mln kishi, ya'ni bandlarning qariyb 33 foizi norasmiy sektorda faoliyat yuritmoqda, 1,8 mln fuqaro esa xorijda mehnat qilmoqda. Raqamli iqtisodiyotning jadal o'sishi va mehnat bozoridagi tarkibiy muammolar o'rtasidagi mazkur nomutanosiblik ushbu mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Muammo. Raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, uning mehnat bozoriga ijobiy ta'sirini to'liq ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Eng avvalo, mehnat bozorida raqamli ko'nikmalarga ega mutaxassislariga talab tez o'sayotgani holda, ta'lim tizimi bu talabga yetarlicha moslashmagan: oliy va professional ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ko'pchiligi dasturlash, ma'lumotlar tahlili, raqamli marketing va kiberxavfsizlik bo'yicha amaliy bilimlarga ega emas. Buning natijasida IT kompaniyalar malakali kadrlar tanqisligini his qilayotgan bir paytda, yoshlar orasida ishsizlik saqlanib qolmoqda.

Raqamli infratuzilma va IT faoliyatining asosan poytaxt va yirik shaharlarda jamlanganligi hududlar o'rtasidagi raqamli tafovutni chuqurlashtirmoqda. Chekka tumanlarda yuqori tezlikdagi internetdan foydalanish imkoniyati, IT ta'lim markazlari va raqamli xizmatlar soni

nisbatan cheklangan bo'lib, bu hudud aholisining masofaviy ishlash va raqamli platformalar orqali daromad topish imkoniyatlarini qisqartirmoqda. Bundan tashqari, platformalar orqali ishlayotgan frilanserlar, kuryerlar va boshqa band shaxslarning mehnat munosabatlari to'liq huquqiy tartibga solinmagan, ularning ijtimoiy himoyasi va pensiya ta'minoti masalalari ochiq qolmoqda. Avtomatlashtirish jarayonlari esa buxgalteriya, bank operatsiyalari, savdo va ma'muriy xizmatlar sohalaridagi takrorlanuvchi vazifalarga asoslangan ish o'rinlarini qisqartirish xavfini tug'dirmoqda, bu xodimlarni qayta tayyorlash tizimining yetarli rivojlanmaganligi sharoitida alohida xavf tug'diradi.

Maqsad. Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida raqamli iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalarini va uning mehnat bozoriga ta'sirini tahlil qilish hamda raqamli transformatsiya sharoitida aholi bandligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot natijalari. Rasmiy statistik ma'lumotlar va IT Park hisobotlarining tahlili raqamli sektor mamlakat iqtisodiyotining eng tez o'sayotgan tarmoqlaridan biriga aylanganini ko'rsatdi. IT Park rezidentlari 2024-yilda 1,6 mlrd dollarlik xizmat ko'rsatgan bo'lsa, 2025-yil yakunida bu ko'rsatkich 2,5 mlrd dollardan oshishi kutilmoqda. Rezidentlarning eksporti asosan Shimoliy Amerika (43 foiz) hamda Yevropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya (37 foiz) bozorlariga yo'naltirilgan bo'lib, bu sohada yuqori daromadli, eksportga yo'naltirilgan ish o'rinlari shakllanayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, 2023-yilda rezident kompaniyalarning 1 039 tasi Toshkent shahrida, atigi 431 tasi esa boshqa hududlarda faoliyat yuritgani raqamli sektorning hududiy jihatdan notekis taqsimlanganini ko'rsatdi.

Mehnat bozori ko'rsatkichlarining tahlili shuni ko'rsatdiki, 2025-yilning III choragida band aholi soni 14,81 mln kishiga yetib, o'tgan yilga nisbatan 4,1 foizga oshgan, ishsizlik darajasi esa 0,8 foiz bandga kamaygan. Biroq rasmiy bandlik ulushi bandlarning qariyb 55 foizini tashkil etib, norasmiy bandlik yuqori darajada qolmoqda. Raqamli iqtisodiyot bu muammoni hal etishda muhim vosita bo'lishi mumkin: onlayn kassa apparatlari, elektron hisob-fakturalar, raqamli to'lov tizimlari va o'zini o'zi band qilgan shaxslarni ro'yxatdan o'tkazishning soddalashtirilgan onlayn tartibi norasmiy faoliyatni rasmiylashtirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, raqamli platformalar orqali masofaviy ishlash imkoniyati xorijga mehnat migratsiyasiga muqobil daromad manbai sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamli transformatsiyaning mehnat bozoriga ta'siri tarmoqlar kesimida ham o'rganildi. Xorijiy tadqiqotlar, xususan K. Frey va M. Osborn ishida AQSh mehnat bozoridagi kasblarning qariyb 47 foizi avtomatlashtirish xavfi yuqori guruhga kirishi asoslangan. Mamlakatimiz sharoitida ham buxgalteriya hisobi, kassa operatsiyalari, ma'lumotlarni kiritish va standart ma'muriy xizmatlar kabi takrorlanuvchi vazifalar ko'proq avtomatlashtirilmoqda. Shu bilan birga, dasturiy ta'minot ishlab chiqish, ma'lumotlar tahlili, raqamli marketing, elektron tijorat logistikasi va kibernetika xavfsizlik bo'yicha mutaxassislar talab ortib bormoqda. Bu holat raqamli iqtisodiyot ish o'rinlarini umumiy hisobda qisqartirmasdan, ularning tarkibini va malakaga qo'yiladigan talablarni o'zgartirishini ko'rsatadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida o'tkazilgan tahlil hududda IT Park filialining tashkil etilishi, yoshlarni dasturlash va xorijiy tillarga o'qitish bo'yicha dasturlarning kengayishi raqamli bandlik uchun asos yaratayotganini ko'rsatdi. Biroq hududda raqamli kompaniyalar soni hali kam, yoshlarning katta qismi esa mehnat bozoriga raqamli ko'nikmalarsiz kirib kelmoqda. Shu munosabat bilan hududiy oliy ta'lim muassasalari, jumladan fakultetlar qoshida raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish markazlarini tashkil etish va ularni IT Park hamda mahalliy tadbirkorlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritishga yo'naltirish maqsadga muvofiq ekanligi asoslandi.

Uslubiy tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyotning mehnat bozoriga ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun eng avvalo ta'lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish zarur. Buning uchun barcha iqtisodiy yo'nalishlardagi o'quv rejalariga ma'lumotlar tahlili, raqamli buxgalteriya, elektron tijorat va sun'iy intellekt asoslari bo'yicha fanlarni kiritish, IT kompaniyalar bilan hamkorlikda dual ta'lim va amaliyot dasturlarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi. Ish joyini yo'qotish xavfi yuqori bo'lgan xodimlar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini rivojlantirish, bandlikka ko'maklashish markazlarida raqamli kasblarga qisqa muddatli o'qitish kurslarini tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega.

Hududlar o'rtasidagi raqamli tafovutni qisqartirishda chekka tumanlarda yuqori tezlikdagi internet infratuzilmasini kengaytirish, IT Park filiallari va kovorking markazlarini tashkil etish hamda hududlarda faoliyat boshlagan IT kompaniyalar uchun qo'shimcha rag'batlantirish choralarini joriy etish maqsadga muvofiq. Platformali bandlik sohasida esa frilanserlar va platformalar orqali ishlovchi shaxslarning mehnat munosabatlarini huquqiy tartibga solish, ularni soddalashtirilgan tartibda ijtimoiy sug'urta va pensiya tizimiga jalb qilish mexanizmini ishlab chiqish lozim. Norasmiy bandlikni qisqartirish uchun raqamli to'lov vositalari va onlayn ro'yxatdan o'tish tizimlarini yanada kengaytirish, rasmiy faoliyatga o'tganlarga soliq imtiyozlarini berish tavsiya etiladi. Shuningdek, mehnat bozoridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash uchun raqamli kasblarga talab va taklifni real vaqt rejimida kuzatib boruvchi monitoring tizimini yaratish zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot O'zbekistonda eng tez o'sayotgan sohalardan biriga aylanib, yuqori daromadli va eksportga yo'naltirilgan yangi ish o'rinlarini yaratmoqda, norasmiy bandlikni qisqartirish va mehnat migratsiyasiga muqobil daromad manbalarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq uning ijobiy ta'siri raqamli ko'nikmalar tanqisligi, hududiy raqamli tafovut, platformali bandlikning huquqiy jihatdan tartibga solinmaganligi va avtomatlashtirish natijasida an'anaviy ish o'rinlarining qisqarish xavfi bilan cheklanmoqda. Ta'lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, xodimlarni qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish, hududlarda raqamli infratuzilmani kengaytirish va platformali bandlikni ijtimoiy himoya tizimiga qamrab olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar raqamli transformatsiya jarayonida aholi bandligini barqaror oshirish imkonini beradi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.
3. World Bank. World Development Report 2016: Digital Dividends. – Washington, DC: World Bank, 2016.
4. Frey C.B., Osborne M.A. The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? // Technological Forecasting and Social Change. – 2017. – Vol. 114. – P. 254–280.
5. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton, 2014.
6. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
7. IT Park Uzbekistan. Rezidentlar faoliyati natijalari to'g'risida axborotlar. – URL: <https://it-park.uz>, 2023–2025.
8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Mehnat bozori ko'rsatkichlari. – URL: <https://stat.uz>, 2025.